TA’LIM-TARBIYA TIZIMIDA “USTOZ-SHOGIRD” AN’ANASINI RIVOJLANTIRISH – YAGONA MA’NAVIY MAKONNI BARPO ETISHNING MUHIM SHARTI

Komil HAYDAROV,
Samarqand VPMM professori, falsafa fanlari doktori
Telefon va telegraf raq.: 998-90-606-70-59

Annotatsiya. Maqolada ta’lim-tarbiya tizimida “Ustoz-shogird” an’anasining o‘rni va ahamiyati, ta’lim islohotlari jarayonida uni har tomonlama rivojlantirish va mustahkam qaror toptirish zarurligi asoslab berilgan, shuningdek, ustoz va shogirdga xos fazilatlarni shakllantirish borasida fikr-mulohazalar va xulosalar bayon etilgan.

Tayanch iboralar: ta’lim-tarbiya, qadriyat, ustoz, shogird, erkin fikrlash, komillik.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 26-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida “Mashaqqatli va sharafli mehnatimiz bilan dunyoda hurmat topayotgan, ertangi kunga ishonch bilan dadil borayotgan, matonatli va g‘ururi baland millatmiz” [1.1.], deb ta’kidlab o‘tildi. Darhaqiqat, ma’naviy qadriyatlarni ulug‘lab kelgan xalqimizning o‘tmishi ham, kelajagi ham buyukdir.

Tarbiya jarayonida ma’naviy qadriyatlar omilidan foydalanish eng maqbul va to‘g‘ri yo‘l ekanligini ma’naviy o‘tmishimiz allaqachon asoslab bergan. Ayniqsa, uning xilma-xil shakl va usullari mavjudligi, ulardan biri – “Ustoz-shogird” an’anasi ekanligi, ushbu an’anani ta’lim-tarbiya tizimida mustahkam qaror toptirish zarurligi ham isbotlangan. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da “Ustoz-shogird” an’analarini tiklash harakatini amalga oshirish ta’lim tizimida ma’naviy tarbiyani amalga oshirishning muhim vazifasi sifatida belgilanganligi bejiz emas [2.1.].

“Ustoz-shogird” munosabatlarini to‘g‘ri va oqilona tashkil etish uzluksiz ta’limning har bir bo‘g‘inini rivojlantirishda g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bugun, pedagog kadrlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini tashkil etish, Prezidentimiz iborasi bilan aytganda “hayot davomida o‘qish” tamoyilini qaror toptirishda “Ustoz-shogird” usuli muhim va kutilgan natijani beradi. Azaldan xalqimizning tabiatiga xos bo‘lgan ushbu qadriyatni sohaga chuqur singdirish, uni tizimga aylantirish ayniqsa hozirgi kunda - ta’limning mazmuni va samaradorligini oshirish masalasi qo‘yilgan paytda g‘oyat muhim vazifaga aylandi.

Ushbu tizimda o‘qituvchining pedagogik, mafkuraviy va psixologik tayyorgarligi masalalari juda muhim. Boshqacha aytganda, shogirdning siyosiy ongi, mafkuraviy tayyorgarligi, tafakkur madaniyati qancha kuchli bo‘lsa, uning kelgusida “ustozdan ham o‘zib ketishi” uchun mustahkam zamin hozirlanadi. Bunday zaminni yaratish uchun esa ustozning o‘zi kuchli bilim va saviyaga ega bo‘lishi lozim. Buyuk Aristotel “oldinga ketganlarni quvib yetadigan va ortda qolganlarni kutmaydigan shogird har narsaga ulguradi” [4.540.], deb bejiz aytmagan.

“Ustoz-shogird” munosabatida har bir shogird o‘zining mahoratini oshirish jarayonida unga biriktirilgan ustoz rahbarligida mustaqil o‘qib bilim, ko‘nikma va malakasini yanada chuqurlashtirish bo‘yicha shaxsiy rejasini shakllantirib olishi muhimdir. Ushbu rejada shogird ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish, amaliyotga tatbiq etish; dars berayotgan fani sohasidagi yangiliklarni o‘rganib, tahlil qilib borish; ta’limning bugungi kundagi eng ilg‘or, zamonaviy, innovatsion usullari va texnologiyalarini o‘zlashtirib olish hamda o‘quv jarayonida mahorat bilan qo‘llash; ijtimoiy-ma’naviy sohalardagi o‘zgarish va yangilanishlarni yaxshi bilish va o‘z faoliyatiga tatbiq qilish; ta’lim jarayonlariga doir me’yoriy va huquqiy hujjatlarni muntazam

o‘rganib borish; sinfdan, maktabdan tashqari tadbirlar, tarbiyaviy ishlar, ota-onalar va jamoatchilik bilan ishlash bo‘yicha ilg‘or tajribalarni o‘rganish va amaliyotga joriy qilish singari yo‘nalishlarda o‘z vazifalarini aniq belgilab olishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Umumiy qilib aytganda, bugungi shogird shiddat bilan o‘zgarayotgan zamon talablarini tez ilg‘ab oladigan, insayt xususiyatga ega bo‘lgan ziyrak inson bo‘lishi lozim.

Ustoz esa, o‘z navbatida, uzluksiz ta’limdagi bugungi islohotlarga monand qator ijtimoiy va insoniy sifatlarga ega bo‘lishi lozim. birinchidan, u chuqur bilimga ega bo‘lgan ma’rifatli, dars berish metodikasi va mahoratini mukammal egallagan tajribali uslubchi; ikkinchidan, pedagogik mahorati, psixologik va mafkuraviy tayyorgarligi yuqori darajadagi mutaxassis bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, ustoz o‘zining odobi, ma’naviy yetukligi, xushfe’lligi, yuksak vatanparvarligi, O‘zbekiston Prezidenti va hukumatining ichki va tashqi siyosatini yaxshi bilishi, madaniyati, tashabbuskor va tashkilotchiligi kabi fazilatlari bilan jamiyatda, mehnat jamoasida obro‘-e’tibor qozongan shaxs bo‘lishi zarur. Ushbu fazilatlarni ustoz o‘z shogirdi bilan baham ko‘rishi “Ustoz-shogird” an’anasining haqiqiy mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

Aslida “Ustoz-shogird” tizimini qaror toptirish shaxsni barkamol qilish orqali jamiyatni baxtli, saodatli qilishdan iborat ezgu g‘oyadir. Ayniqsa, bu g‘oya islom falsafasidan oziqlanganda yanada to‘laqonli ma’no kasb etadi. Buyuk ajdodlarimiz Ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Alisher Navoiy asarlarida, Imom Buxoriy hadislari, Xoja Ahmad Yassaviyning hikmatlari-yu, Bahouddin Naqshband hazratlarining “Dil ba yoru, dast ba kor” tamoyilida bu ezgu g‘oyaga doir qimmatli xulosalar mujassam. Dono xalqimiz, mutafakkir ajdodlarimiz ijodida ko‘plab ustozlik timsollari yaratildi. Bugungi kunda ushbu tarixiy an’ananing bardavomligini ta’minlash, uni yangi bosqichga ko‘tarish zarurati paydo bo‘ldi.

Zaminimizda bundan bir necha yuz yillar avval bunyod etilgan, yurtimiz ko‘rkiga ko‘rk bag‘ishlab kelayotgan qadimiy va hashamatli obidalar, osori atiqalar Vatanimizning boy tarixi, shon-shavkati, betakror ma’naviy merosidan dalolat beradi va yurtdoshlarimizga beadad g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi. Bu betakror merosdan foydalanish, uni yosh avlod ongi va qalbiga chuqur joylash orqali komil insonni voyaga yetkazish mumkin.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev zaminimizdan yetishib chiqqan aziz-avliyolar, buyuk mutafakkirlar haqida gapirar ekan, “Mana ko‘rdingizmi, ulug‘ bobolarimizning sharofati, o‘lmas nomlari, ularning ruhi poklari bugun ham bizni qanday qo‘llab-quvvatlayapti, bizga qanday madad beryapti. Biz mana shunday ulug‘ allomalarimiz bilan, ularni kamolga yetkazgan ona zaminimiz bilan har qancha faxrlansak, arziydi” [3.146.], deb ta’kidladi.

Xalqimizga xos bo‘lgan urf-odatlar, turmush tarzi, tafakkuri, madaniyatining ifodasi bo‘lgan xalq og‘zaki ijodi namunalari, “Alpomish”, “Shoshmaqom” singari ijod durdonalari, buyuk ajdodlarimiz va milliy qahramonlarimiz hayoti va jasorati aks ettirilgan adabiyot va san’at asarlari milliy mafkuramiz oziqlanadigan manbalar hisoblanadi. Rivoyatlarda, afsonalarda, ertak va matallarda iymon-e’tiqodli, insof-diyonatli xalqimiz fazilatlari to‘laqonli aksini topgan. Bugun ta’lim tizimida “Ustoz-shogird” an’anasini qaror toptirishda betakror ma’naviy merosimiz, tarixiy an’analarimiz va milliy qadriyatlarimizni har tomonlama o‘rganish va o‘rgatish tamoyilidan kelib chiqilsa samara yanada yuqori bo‘ladi.

Dunyo tamaddunining o‘chog‘i, geraklitcha aytganda, falsafiy tafakkur beshigi bo‘lgan, Sharq renessansining gullagan davrlarini kechirgan yurtimizda ma’naviy qadriyatlar doimo ulug‘lab kelindi. Ahmad Farg‘oniyning koinot sirlari, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning algoritmik ketma-ketlik uslubi haqidagi g‘oyalari, tabiat falsafasi (naturfilosofiya)ning otasi,

dunyoviy kashfiyotlari bilan yetti iqlimga tanilgan Abu Rayhon Beruniy, “Sharq Aristoteli” deb nom chiqargan, falsafa tarixi, bilish nazariyasi, mantiq, musiqa, axloq sohalariga doir asarlar, adolatli jamiyat haqidagi g‘oyalar muallifi Abu Nasr Forobiy, falsafiy g‘oyalarni ilgari surgan Abu Ali Ibn Sino kabi daholar merosi, Alisher Navoiyning gumanizm falsafasi, Bobur Mirzo, Mashrab, Bedil, Donish hamda asrimiz boshidagi ma’rifatparvar ziyolilarning ijodi va faoliyati – “Ustoz-shogird” tizimida g‘oyat muhim nazariy va mafkuraviy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Yuksak g‘oyaviy maqsadlarga asoslanmasdan turib komil insonni tarbiyalash mumkin emas, degan falsafiy haqiqat mavjud. O‘zgalar manfaatini ustun qo‘yadigan, o‘z mehnati, xulq-atvori, ma’naviy salohiyati bilan boshqalarga ibrat bo‘ladigan odamgina tom ma’noda ustoz bo‘lib kamol topishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan Ustoz-shogird munosabatlarida komil insonning qanday belgilari shakllantirilishi lozim, degan savolga javob berishga harakat qilamiz. Shogird qiyofasida, uning botiniy olamida qanday ko‘nikma va malakalarini qaror toptirish zarur?

Eng avvalo, har bir shogird mustahkam g‘oyaviy e’tiqodga ega bo‘lishi zarur. Ustozlik sifatlarini vujudiga singdira olish, olgan bilim va ko‘nikmalarini amaliyotga tatbiq eta bilish, ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishga o‘rganish zarur. Bundan tashqari, yana quyidagilar muhim:

erkin fikrlash, ya’ni tafakkur madaniyatini shakllantirish, mushohadaga o‘rganish. Jamiyat hayotida sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar mazmun-mohiyatini teran anglash, ularni tahlil qila olish;

chuqur bilim va dunyoqarashga ega bo‘lish. Mustaqil fikrlash asnosida ijtimoiy jarayonlarga munosabat bildira olish, ijodiy yondashuv;

ezgulik va yovuzlik, sog‘lom va buzg‘unchi mafkuralarni ajrata olish. Zararli g‘oyalarning ijtimoiy oqibatlarini to‘g‘ri anglash, ularga nisbatan murosasiz bo‘lish;

buyuk ajdodlarimizning tarixiy-ma’naviy merosini yaxshi bilish, ijtimoiy hayot va Vatan ravnaqi yo‘lida ulardan to‘g‘ri foydalana bilish;

“Men Vatan va uning ravnaqi uchun nima qildim” degan tushuncha bilan yashashga o‘rganish;

mardlik, g‘ayratli, shijoatli bo‘lish, jasurlik, fidoyilik, vatanparvarlik, bunyodkorlik kabi fazilatlarni kamol toptirish va ularni qat’iyat bilan amalda qo‘llay olish;

turli xalqlarning milliy madaniyati, tili, qadriyatlarini hurmat qilish, bag‘rikenglik;

huquqbuzarlik, jinoyatchilik, jangarilik, axloqiy tubanlik, giyohvandlik, ichkilikbozlik singari illatlarga qarshi keskin kurasha olish;

vatan mustaqilligi va istiqboliga rahna solishga intilayotgan har qanday yovuz kuchlarga nisbatan murosasiz bo‘lish.

Mamlakatimiz xalq ta’limi tizimida “Ustoz-shogird” munosabatlarini qaror toptirish pedagog kadrlarning falsafiy tafakkuri va g‘oyaviy saviyasini doimiy ravishda oshirib borishni taqozo qiladi. Bu esa ta’limning sifatini oshirishda g‘oyat muhimdir.

Shu o‘rinda muhim bir haqiqatni ta’kidlash joiz: komillik yo‘li - bu ilm yo‘lidir. Boshqacha aytganda, inson komillikka faqat o‘qish, o‘rganish va bilish vositasida erisha oladi. Shu hikmatga tayangan holda shogirdlar - o‘quvchi yoshlar bilan g‘oyaviy ta’lim-tarbiya jarayonida ularda Vatanga muhabbat, ona tiliga, milliy qadriyatlarga hurmat, ayolga ehtirom tuyg‘ularini shakllantirish, oilaning tarbiyadagi o‘rni, umuminsoniy qadriyatlar, dunyoviy bilimlarni egallashga

intilishni rag‘batlantirish, milliy va diniy bag‘rikenglik ko‘nikmalarini shakllantirish, huquqiy madaniyat - sog‘lom dunyoqarashning garovi ekanligini tushuntirishga e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2025 yil 27-dekabr.
2. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. - T.: Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. - 2020 -yil 3 yanvar. 09/20/391/0777-son.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017. – B.146.
4. Hikmatlar shodasi / to‘plovchi va tarjimonlar A.Raimov, N.Raimova; muharrir A.Ziyadov. - T.: “O‘zbekiston”, 2016. – B.540.
5. Haydarov K. Sharq falsafasida ma’naviy tarbiya ustuvorligi. –T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2020.